

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПРИЧИН ЕКОНОМІЧНИХ КОЛИВАНЬ

С. Тимків

Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті проаналізовано суть економічних коливань та ділових циклів, а також розглянуто основні концепції, що пояснюють причини циклічності економічних процесів.

Ключові слова: економічні коливання, діловий цикл, теорія реального ділового циклу.

Економічні процеси характеризуються високою динамічністю, а відтак жодна ринкова економіка не може безперервно знаходитися в стабільному стані. Протягом останніх двох століть спостерігається хвилеподібність ринкової економіки, тобто відбувається чергування її піднесення та спадів, що виявляється у змінах обсягів національного виробництва, цін, процентних ставок і зайнятості. Такі зміни називають економічними коливаннями.

Вагомий внесок у дослідження економічних циклів зробили класики економічної науки Дж. М. Кейнс, М. Кондратьєв, У. Мітчелл, П. Семюелсон, М. Туган-Барановський, Е. Гансен, Й. Шумпетер та багато інших. Проте, фінансово-економічна криза, яка спалахнула у 2008 р., є підтвердженням того, що ця проблема потребує подальшого аналізу, особливо, що стосується причин економічних коливань і, як наслідок, виникнення криз. Оскільки у вітчизняній літературі теоретичні аспекти щодо цього недостатньо висвітлені, наукове дослідження причин економічних коливань є актуальним і необхідним для формування ефективної антициклічної політики держави.

Метою статті є аналіз сучасних теорій, що займаються з'ясуванням причин виникнення економічних коливань.

Економічні коливання становлять суть ділового циклу, який характеризує рівень ділової активності впродовж кількох чи кільканадцяти років. Р. Дорнбуш тлумачить поняття економічного циклу як “досить регулярний цикл розширення (пожвавлення) і скорочення (спаду) економічної активності довкола тенденції довгострокового економічного зростання” [4, с. 23]. Точне і лаконічне визначення ділового циклу як “коливання обсягу виробництва, рівня доходів і зайнятості в національній економіці” подає Г. Манків [9, с. 562]. Подібне, проте, дещо ширше тлумачення зустрічається у П. Семюелсона. Згідно його точки зору, “діловий цикл – це коливання обсягу національного виробництва, доходів і зайнятості, що звичайно тривають від 2 до 10 років і характеризуються розширенням або звуженням виробництва в багатьох галузях економіки” [13, с. 322]. А.Савченко зазначає, що “період, протягом якого економіка проходить шлях від одного спаду або піднесення до іншого спаду або піднесення на умовах збереження загальної тенденції до зростання, і називається

економічним циклом (діловим циклом, циклом ділової активності, бізнес-циклом)” [12, с. 304].

Як бачимо серед економістів немає різноголосся щодо визначення ділового циклу. У світовій і вітчизняній літературі під поняттям ділового, або економічного циклу, розуміють періодичні піднесення і спади рівня ділової активності.

Особливістю ділових циклів є те, що вони відбуваються нерегулярно і тривалість їх різна. За критерієм тривалості ділових циклів розрізняють три основні їх види: короткі (3–4 роки) цикли Дж. Кітчина; середні (7–11 років) цикли К. Жугляра; довгі (48–60 років) цикли (або довгі хвилі) М. Кондратьєва.

Американський вчений Дж. Кітчин відкрив короткострокові економічні цикли, пов'язуючи їх з коливаннями цін. Проте щодо їх існування ще у 1950-х роках висловлювалися сумніви. У середині XIX ст. французький вчений К. Жугляр відкрив середньострокові цикли і пов'язував їх з оновленням активної частини основного капіталу. Пізніше, посилаючись на К. Жугляра, К. Маркс у “Капіталі” детально описав середні цикли. У 1920-х роках російський вчений М. Кондратьєв на основі аналізу показників економічної активності Великої Британії, Німеччини, Франції та США за 140 років відкрив довгі цикли економічної кон'юнктури. Він пов'язував матеріальну основу довгих хвиль із періодичними оновленнями технологічного способу виробництва [10, с. 95–98].

Дж. М. Кейнс вважав, що економічний цикл в основному пов'язаний з коливаннями граничної ефективності капіталу, а ще більше з коливаннями очікуваного доходу від нових засобів виробництва, ніж з коливаннями витрат на такі засоби. Передусім не зміни відсоткової ставки викликають економічний спад, а “раптове зниження граничної ефективності капіталу” і впевненість, з якою дивляться на очікуваний дохід. На думку Кейнса, як правило, економічний спад раптовіший за економічне піднесення, а тому це явище дістало назву “кризи” [3, с. 605].

На межі XIX–XX ст. свій внесок у дослідження економічних циклів зробив і видатний український вчений М. Туган-Барановський. Результати його дослідження викладені у праці “Промислові кризи в сучасній Англії, їх причини і вплив на народне життя”. М. Туган-Барановський пояснював циклічність економічного розвитку інноваціями в галузях, що виробляють засоби виробництва [10, с. 95–98]. Причину промислових криз він вбачав у диспропорціях, властивих капіталістичному виробництву між рухом заощаджень та інвестицій у галузях, що виробляють засоби виробництва, між досконалою організацією виробництва в межах окремого підприємства чи синдиката і неорганізованістю всього національного виробництва [2, с. 360].

У теорії криз М. Туган-Барановського особливо важливим є аналіз симптомів їх виникнення і циклу відтворення. На підставі численних даних він зробив висновок, що “умови попиту на залізо знаходяться в особливо тісному зв'язку з фазами капіталістичного циклу”. Характерною ознакою багатьох криз є посилення спекуляції нерухомістю і, зокрема, міськими землями. “Кризи зумовлюються тим, що у фазі піднесення споживання капіталу йде швидше, ніж його утворення і тому що меншим капіталом для підтримки своєї промисловості в фазі піднесення розпоряджається країна, тим швидше повинно закінчитися піднесення” [6, с. 519]. Теорія економічних криз Туган-Барановського має вагоме наукове та прикладне значення і сьогодні.

Сучасні концепції, що намагаються пояснити причини виникнення ділових циклів, можна звести до двох підходів – теорій, що пов'язують цикли із зовнішніми

(екстернальні) або з внутрішніми чинниками (інтернальні). Прихильники першого підходу вбачають причини економічних коливань поза межами економічної системи (у війнах, революціях, виборах, наукових проривах, міграції робочої сили тощо). Прихильники другого підходу основні причини таких коливань шукають усередині самої економічної системи (у грошах, інвестиціях, цінах, сподіваннях тощо) [5, с. 260–261; 11, с. 298–299].

Розгляньмо декілька найважливіших теорій ділового циклу. Монетаристська теорія пов'язує діловий цикл із збільшенням або із зменшенням грошової маси та кредиту (М. Фрідман, Р. Гоутрі). Фрідман пояснює циклічність розвитку, відштовхуючись від “рівняння обміну”, відповідно до якого загальна ціна створеного в межах країни продукту повинна дорівнювати величині грошової маси, помноженій на швидкість обігу грошей. У такому випадку, вартість грошей і ціни залишатимуться незмінними, і загрози інфляції не існуватиме. На думку Фрідмана, недостатня кількість грошей в обігу веде до кризи виробництва, а надлишкова – до інфляції. Він вважає, що попит на гроші об'єктивно стабільний і пов'язаний з динамікою основних економічних показників – національного доходу (валового національного продукту), реальних доходів на душу населення, зайнятості тощо. Також Фрідман стверджував, що важливу роль відіграє співвідношення кількості грошей, що знаходяться в сфері обігу, та грошей, які зберігаються на рахунках, і потенційно є джерелом кредитування та у будь-який момент збільшення кількості грошей в обігу [6, с. 644].

Інноваційні теорії пов'язують цикл з рядом важливих відкриттів і винаходів, таких, наприклад, як залізниця чи автомобіль (Й. Шумпетер, Е.Гансен). У праці “Економічні цикли” (1939 р.) Шумпетер спробував з'ясувати залежність між трьома типами циклів – короткими, середніми і довгими. Усі вони пов'язані із застосуванням нововведень. Шумпетер зазначав, що одне велике нововведення, яке забезпечує підприємцеві-новатору значний прибуток, спонукає до нових супутніх нововведень. Однак період процвітання поступово себе вичерпує. Помилки і прорахунки породжують серію банкрутств, прибутки падають. Настає депресія, яка триває до нових відкриттів [6, с. 670–671]. Шумпетер виявився першим економістом, який ввів поняття “нововведення”, “інновації” і пов'язав їх з темпами економічного розвитку. Згідно його теорії на рівні мікроекономіки нововведення забезпечують одержання прибутку і реалізуються завдяки стратегії активної участі у інноваційному процесі. На макроекономічному рівні поширення нововведень впливає на загальне економічне зростання і, таким чином, лежить в основі розуміння циклічних коливань [7, с. 956].

Згідно з моделлю мультиплікатора-акселератора вважається, що зовнішні потрясіння передаються через мультиплікатор чи акселератор (інвестиційна теорія) і внутрішні сили породжують, таким чином, регулярні циклічні коливання в обсязі виробництва (П. Семюелсон) [13, с. 326].

Політичні теорії ділових циклів приписують циклічні коливання діям політиків, які маніпулюють фіскальною і монетарною політикою, щоб бути переобраними. Прихильники такої теорії (М. Калецкі, В. Нордгауз) вважають, що політики можуть свідомо використовувати фіскальну політику для більшої підтримки виборців, навіть у тому випадку, коли їхні фіскальні рішення дестабілізують економіку. Близьче до виборів за рахунок зниження податків і збільшення державних витрат обсяг виробництва та реальні доходи зростають, безробіття зменшується, а рівень цін залишається відносно стабільним. Але після виборів продовження проведення такої політики супроводжуватиметься щораз більшим зростанням рівня цін і щораз меншим збільшенням реальних доходів населення, що в свою чергу спонукатиме

політиків до проведення стримувальної фіскальної політики задля приборкання інфляції [8, с. 302].

Теорії рівноважного ділового циклу проголошують, що помилкове сприйняття динаміки цін і заробітної плати спонукає людей пропонувати забагато або недостатньо робочих рук, що спричиняє цикли в обсязі виробництва або в зайнятості (Р. Лукас, Р. Баро, Т. Сарджент).

Прихильники концепції реального ділового циклу стверджують, що потрясіння у продуктивності праці поширюються по всій економіці і спричиняють циклічні коливання (Е. Прескот, Ч. Плосер) [13, с. 326]. Наприкінці ХХ ст. ця теорія стала авторитетною макроекономічною концепцією, що пояснює економічні коливання.

Відомо, що обсяг виробництва в національній економіці може змінюватися або внаслідок того, що він відхиляється від природного рівня, або внаслідок коливань самого природного рівня виробництва. Прихильники теорії реального ділового циклу стверджують, що відхилення фактичного обсягу виробництва від природного незначне, а тому економічні коливання є здебільшого результатом зміни самого природного рівня виробництва. Проте, більшість економістів вважає, що природний рівень виробництва поступово зростає, а короткострокові економічні коливання є відхиленнями обсягу національного виробництва від його природного рівня.

Теорія реального ділового циклу характеризується декількома основними постулатами. По-перше, ціни абсолютно гнучкі як у короткостроковому, так і в довгостроковому періоді. По-друге, рівень цін не впливає на реальний обсяг національного виробництва ні в довгостроковому, ні в короткостроковому періодах, оскільки в обох періодах гроші є нейтральними. По-третє, зміни рівня зайнятості спричиняються поведінкою найманих працівників, які зменшують пропозицію праці при падінні реальної заробітної плати [1, с. 550–551; 11, с. 303–304]. Згідно з цією теорією коливання обсягу національного виробництва не пов'язані ні з жорсткими цінами, ні з монетарною політикою. Причиною циклічних коливань є збурення умов виробництва, часто небажаних та таких, що не можна уникнути. Коливання обсягів національного виробництва і доходу визначається змінами пропозиції праці, яка, в свою чергу, зумовлена зрушеннями реальної заробітної плати. Тобто люди свідомо обмежують пропозицію праці у несприятливі періоди і, навпаки, збільшують пропозицію праці у сприятливі періоди.

Проте ставлення економістів до теорії реального ділового циклу неоднозначне і щодо деяких питань точиться гостра полеміка. Піддається сумніву твердження, що у короткостроковому періоді може змінюватися технологічна спроможність економіки. Противники цієї теорії вказують, що припущення про нейтральність грошей на практиці не підтверджується, так як статистика свідчить, що спади у виробництві відбуваються зі зменшенням темпів приросту грошової маси, і навпаки. Твердження, що за умови підвищення рівня оплати праці збільшується зацікавленість до праці, і навпаки, за низького рівня заробітної плати найманий працівник може відмовитись від роботи є не безумовним, адже це суперечить поведінці найманого працівника в умовах депресії, коли він навіть за умов значного зниження реальної заробітної плати готовий продовжувати працювати [2, с. 386].

Майже кожне довготривале економічне зростання у США давало надію економістам на те, що настав час “нової економіки”, для якої не характерна циклічність ділової активності. К. Ромер вважає, що економічні цикли сьогодні такі ж великі як і століття тому назад, якщо вимірювати їх пропорційно до загальної економічної діяльності. Однак, вона не заперечує, що зміни все таки відбулись.

Впровадження автоматичних стабілізаторів і зростання впливу центральних банків дозволили грошово-кредитній політиці реагувати на багато видів потрясінь, спричинених могутніми економічними циклами [14]. Не є дивиною й те, що відмінний стан економіки США в середині та наприкінці 90-х років ХХ століття – істотне реальне економічне зростання, зниження рівня безробіття, низький рівень інфляції – викликав ейфорію не лише серед економістів, а й серед усього населення. Таке довготривале економічне зростання пояснювали з різних точок зору. Одні науковці вважали причиною цього технологічний прорив та комп'ютеризацію, інші стверджували, що це глобалізація створює умови для безперервного процвітання американської економіки, ще інші вважали, що Федеральна резервна система у змозі передбачати інфляцію і завдяки своєчасному підвищенню процентних ставок запобігати їй. Однак жодне із запропонованих пояснень не виявилось достатньо переконливим [15].

Існування значної кількості теорій ділового циклу вказує на те, що ця проблема є важливою і складною. Кожна криза спричинена економічними коливаннями має свої особливості і власне це ускладнює дослідження їх причин. Важко не погодитися з П. Семюелсоном, який вважав, що кожна з цих теорій містить в собі долю істини. Світова фінансово-економічна криза, яка розпочалася 2008 р., дала поштовх до переосмислення теоретичних підходів, що займаються з'ясуванням причин економічних коливань для прогнозування майбутніх економічних спадів і формування ефективної стабілізаційної політики.

1. Аналітична економія: макроекономіка і мікроекономіка: У 2 кн. / За ред. С. Панчишина і П. Островерха. – Кн. 1: Вступ до аналітичної економії. Макроекономіка – К.: Знання, 2006.
2. Базилевич В.Д., Базилевич К.С., Баластрик Л.О. Макроекономіка: Підручник / за ред. В.Д. Базилевича. – К.: Знання, 2007.
3. Блауг М. Економічна теорія в ретроспективі / Марк Блауг; пер. з англ. Іван Дзюб. – Київ : Основи, 2001.
4. Дорнбуш Р. Макроекономіка / пер. з англ. В. Мусієнко та В. Овсієнко. К.: Основи, 1996.
5. Економічна теорія: макро- та мікроекономіка: Навчальний посібник / За ред. З. Ватаманюка та С. Панчишина. – К.: Альтернативи, 2003.
6. Злупко С. Історія економічної теорії: Підручник / Степан Злупко; ЛНУ ім. І. Франка. – 2-е вид., випр. і доп. – К.: Знання, 2005.
7. Історія економічних учень: підручник / За ред. В.Д. Базилевича. –К.: Знання, 2004.
8. Макконнелл К.Р., Брю С.Л. Аналітична економія: принципи, проблеми і політика. Частина І. Макроекономіка. / Пер. з англ. Тянь Панчишин, О. Ватаманюк. Наук. ред. пер. Тяня Панчишина. Керівник проекту З. Ватаманюк. – Львів: Просвіта, 1999.
9. Манків Н.Г. Макроекономіка / Пер. з англ. С. Панчишин, О. Ватаманюк. – К.: Основи, 2000.
10. Радіонова, Ірина Федорівна. Макроекономіка: теорія і політика :підручник / І.Ф. Радіонова. 2004.
11. Панчишин С.М. Макроекономіка: Навчальний посібник. – К.: Либідь, 2001.
12. Савченко А.Г. Макроекономіка: Підручник. — К.: КНЕУ, 2005.
13. Семюелсон П. Макроекономіка: пер. з англ. / наук. редакція перекладу Степана Панчишина. – К. : Основи, 1995.

14. De Long, J. Bradford. 1999. "Introduction to the Symposium on Business Cycles." *Journal of Economic Perspectives*, 13(2): pp. 19–22.
15. Zarnowitz V. 1999. "Theory and History Behind Business Cycles: Are the 1990s the Onset of a Golden Age? " *Journal of Economic Perspectives*, 13(2): pp. 69–90.

MODERN APPROACHES TO UNDERSTANDING THE CAUSES OF ECONOMIC FLUCTUATIONS

S. Tymkiv

Ivan Franko National University of L'viv

The article analyzes the essence of economic fluctuations and business cycles, and reviewed the main concepts that explain the reasons for cycling of economic processes.

Keywords: economic fluctuations, business cycle, real business cycle theory.